

ББК 66.094

МАРАСЮК Сергій Станіславович,
аспірант каф. філософії, соціології
державного управління,
Дніпропетровський регіональний інститут
державного управління Національної академії
державного управління при Президентові України,

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

Досліджується український національний характер у контексті процесів державотворення в Україні. Розглядаються основні чинники формування української вдачі з огляду на здатність до самоорганізації суспільного життя. Аналізується роль української національної еліти в державотворчих процесах.

Ключові слова: державотворення, ментальність, українська еліта, український національний характер.

***Марасюк С. С.* Украинский национальный характер как фактор государственного строительства в Украине**

Исследуется украинский национальный характер в контексте процессов государственного строительства в Украине. Раскрываются основные факторы формирования психологических особенностей украинцев, их способа жизни, поведения, традиций, основ самоорганизации. Анализируется роль украинской национальной элиты в процессах государственного строительства.

Ключевые слова: государственное строительство, ментальность, украинская элита, украинский национальный характер.

Marasyk S. S. Ukrainian national character as a factor of the state-building in Ukraine

Ukrainian national character in context of the state-building processes in Ukraine is investigated. Major factors of the Ukrainian national character formation and bases of self-organizing Ukrainian people are considered. The role of the Ukrainian national elite in processes of the state-building is analyzed.

Key words: state-building, mentality, Ukrainian elite, Ukrainian national character.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження даної проблематики пов'язана насамперед з формуванням змісту і напрямків реформування сучасного українського суспільства, пошуку оптимальних моделей його трансформації. І в цьому контексті особливого значення набувають ментально-психологічні, ціннісно-нормативні, духовні та навіть дещо ірраціональні засади формування нової української державності. Саме завдяки врахуванню в державному управлінні психологічних особливостей, які притаманні українському народу, відбувається процес поєднання традиції та інновацій, вітчизняного та іноземного досвіду державотворення.

У ході власного розвитку Україну одночасно супроводжували як процеси поглиблення відносної національної єдності, так і процеси продукування певних відмінних рис психіки, культурних особливостей, способу життя українців. Проте можна говорити про комплекс психологічних характеристик, які притаманні сукупному образу представника українського етносу, і аналізувати його складові з огляду на формування засад української державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато авторів у своїх дослідженнях національної психології народу розкривали сутність цього феномену через призму таких понять, як ментальність, національний характер, «дух народу» тощо. Свої праці їм присвятили українські дослідники В. Антонович, Ф. Вовк, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Костомаров, О. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький, І. Мірчук, Б. Цимбалістий, Д. Чижевський, П. Чубинський та ін. Вони намагались виявити ті основні риси, які характеризують українську ментальність, знайти засоби для її аналізу, розкрити зв'язок національного характеру та долі народу. Також дослідженню національного менталітету в його філософських,

соціальних, політичних аспектах значну увагу приділяють сучасні українські вчені В. Андрущенко, В. Бебик, А. Бичко, І. Варзар, В. Горський, О. Донченко, О. Забужко, О. Картунов, В. Касьян, І. Кресіна, С. Кримський, О. Майборода, Ю. Римаренко, В. Храмова, Л. Шкляр, М. Шульга та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць з даної проблематики, дослідження впливу українського національного характеру на державотворчі процеси в Україні до цього часу залишаються достатньо актуальними, але потребують нових підходів щодо аналізу ментальної складової реформування сучасного українського суспільства.

Мета статті. Завданням даної статті є аналіз впливу українського національного характеру на процеси державотворення в Україні. Результати такого аналізу дозволять повніше досягнути проблемні питання сучасного українського державотворення й роль української еліти в ньому, а також визначити базові орієнтири та шляхи реформування українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Довгий час унаслідок певних історичних, політичних та ідеологічних причин проблемі дослідження національного характеру взагалі та українського національного характеру зокрема у вітчизняній науці не приділялось належної уваги. Тому природно, що значний внесок у її опрацювання зробили представники української діаспори. Зокрема, О. Кульчицький (як і Д. Чижевський) відзначав вплив на національний характер українців умов, пов'язаних з географічним положенням території, ландшафтом, кліматом тощо. Наприклад, він вважав, що степ як домінуючий в Україні вид ландшафту «виховував» такі основні риси психічного складу українця, як емоційність, сентиментальність, чутливість, ліризм. З іншого боку, віддаленість українських поселень на степових просторах, яка змушувала сподіватись тільки на власні сили в разі небезпеки, зумовила відомий індивідуалізм українців, прагнення до свободи, яке в певних випадках призводило до самоізолювання, до конфлікту з усім та всіма, до розладу будь-якої життєвої форми, неспокою і рухливості. Ця риса, на його думку, мала негативний вияв – тенденцію до протиборства, руйнування, з чим пов'язані криваві сторінки української історії [4, с. 712; 7, с. 17 – 18].

На визначальну роль емоційності в українському національному характері також вказував В. Липинський. На його думку, перевага емоційності над раціонально-

вольовими компонентами в українців є згубною для політики та й узагалі для суспільного життя, а її привабливий естетизм перетворився на безпорадність у соціальних питаннях, у державному будівництві. Водночас політично-руїницький, занадто чутливий темперамент у певних обставинах може стати і національно-творчою силою [3, с. 429].

Треба також відзначити, що геополітичне становище України, її стосунки з сусідніми державами були визначальними в політиці протягом усього історичного розвитку української державності. Майже колоніальна залежність від інших, відсутність загарбницького інстинкту, згуртованості в потрібний час – усе це характеризувало українство і переважало в оцінюванні його здатності до самостійництва. Так, А. Кульчицький виділяв поміж усіх рис національного характеру світоглядну толерантність українців, яка супроводжувала український народ протягом усієї його історії і яка є результатом впливу архетипу «доброї», «ласкавої», «плодючої» землі. Майже поетична «закоханість» у рідний край стримувала українців від колонізації нових земель, що в підсумку зумовило нездатність до творення далекосяжних планів у зовнішній політиці та слугувало експансії інших держав, у боротьбі з якими постали два протилежні стилі поведінки: «авантюриницько-здобичницький» (героїчний) та стиль «захованого життя» [4, с. 711, 713].

Починаючи з часів Гетьманщини, констатують автори колективної праці «Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз», у Наддніпрянській Україні формувався тип державника, який відмежовувався від насильницьких дій і покладався лише на просвітництво та поміркованість, що не завжди відповідало потребам часу [9]. Водночас, як стверджують сучасні дослідники О. Донченко та Ю. Романенко, «толерантність була для українців фактором виживання в історії, інакше б їх давно винищили» [3, с. 259]. Дійсно, незважаючи на відсутність у ментальності українців агресивної, загарбницької настанови, спроби асиміляції та фізичного нищення, Україна ствердилась у добросусідських стосунках з іншими державами, зберегла в досить жорстких умовах власну еліту з притаманними для всього українства рисами характеру.

З іншого боку, аналізуючи роль української інтелігенції в державотворчих процесах, а насамперед – причини, які призвели до знищення української державності

у формі УНР та гетьманщини, В. Липинський стверджував, що українська демократична інтелігенція не бачила себе в ролі державотворця, а ідею держави, збудованої якимись іншими українськими класами, не сприймала, а натомість уявляла себе в якості посередника між російською державою й українськими народними масами. «Орієнтацією серед політиків на Україні, – писав він, – називається спосіб знайти собі поза межами України союзника, запевнити його у своїй безмежній відданості і, одержавши в той спосіб його ласкаву допомогу, захопити з цією допомогою владу над своїми земляками» [6, с. 36, 65].

Еліта, на думку видатного українського діяча Д. Донцова, свого часу звикла до смаків нижчої верстви, таким чином утративши аристократизм та продукуючи защемленість і пристосуванство, яке набувало досить часто форми прислужництва (недарма дотепер українців вважають найкращими «служачками», бо на всі команди «зверху» вони відповідали: «Слухаюсь!») [2, с. 21, 23, 79, 87; 5, с. 82 – 84].

Інша риса, яку успадкувала українська еліта від селянства – це легковірність. Майже патологічний страх бути ошуканим породжував, з одного боку, скептицизм до звичайних, буденних речей, з іншого, довірливість, віру в немислиме, нереальне, неприхований обман, розрахунок на диво. Досить часто у власній історії представники української еліти занадто вірили обіцянкам спочатку російських царів, потім більшовиків [5, с. 86]. Не знаходячи ґрунт у рідному середовищі, залишки українського аристократизму з їх носіями перекочували до чужорідного середовища. Від цього, певно, в народному характері сформувалась уява про ворожість панства та відразу до шляхетності, інтелігентності.

Узагалі в ментальності українців чітко прослідковується недовіра до інтелекту і його недооцінка, перевага надається більше почуттям [11, с. 19]. Переконаність українця в будь-чому (у тому числі в істинності чужих думок) залежить від його емоційної насиченості [3, с. 246]. Це характеризує навіть сучасний український електорат, для якого вподобання щодо того чи іншого кандидата будуються далеко не на інтелектуальній перевазі, умінні переконувати та вдало аргументувати власну думку, нарешті, на рівні освіченості одного з них, а досить часто навпаки – на емоційному ставленні до примітивізованого у власній свідомості образу, який не має нічого спільного з реальною особою.

Ще один дослідник, Б. Цимбалістий, вважав, що найважливіше значення для формування національної психіки має одна особливість життя української родини, а саме: становище в ній жінки-матері [10, с. 75 – 90]. Така настанова, на думку багатьох учених, сприяє відмові від чоловічого, активного шляху, позбавляє світогляд українців агресивної активності. Сучасні дослідники О. Донченко та Ю. Романенко вважають, що приймаючи важливе рішення, українець зводить цей процес до перегляду різних варіантів, комбінування, затягування справи, а в підсумку виходить колективне рішення або залучається жінка. До того ж, українська чоловіча натура звикла пасувати перед грубим насильством (навіть відстоюючи державні інтереси) і не звикла терпіти наругу над власною гідністю [3, с. 233]. Це дещо пояснює причини запізнілих державотворчих прагнень українців, пасивність у відстоюванні власних національних інтересів та поступливість опонентам, які досить часто, усвідомлюючи ефективність силових і навіть дещо образливих аргументів у міждержавних, міжнаціональних діалогах з Україною, використовують їх, щоб пригнітити протилежну реакцію та нав'язати власний сценарій стосунків, змінити не тільки зовнішньополітичний, а й внутрішньополітичний курс української держави. У цьому полягають також провали політики українізації, яка після кожного її проголошення зустрічає несамовитий опір з боку іноетнічного середовища і «відкочується» на рівень архаїчного або націоналістичного.

Інша характерна особливість, яку бачив О. Кульчицький, пов'язана з тим, що в культурному плані Україна знаходиться на периферії Європи. «Історія розпорядилася таким чином, – пишуть О. Донченко та Ю. Романенко, – що Україна, маючи перехресне розташування і перебуваючи в орбіті інтересів Заходу і Сходу, є крайньою – маргіналом» [3, с. 214]. Психокультурна маргинальність, на відміну від соціальної, на їх думку, має низку специфічних проявів: по-перше, послаблення інтегрованості нації, персоналістичний тип національної психоідентифікації; по-друге, поліцентричність поведінки, інтелектуальна та мотиваційна амбівалентність, соціокультурний еkleктизм. Поліцентричність поведінки конкретизується в чуттєвому анархізмі, детермінованості поточним моментом часу, своєрідній хамелеонівщині. Для спільноти в цілому поліцентричність виявляє себе в тому, що будь-який зовнішній стимул спроможний змінити стратегічний курс національної

політики і спровокувати чергову істерію і панічну втечу від вирішення проблем [3, с. 214 – 215].

Багато дослідників відмічають емоційно-почуттєвий характер українців, їх схильність до малого гурту, об'єднаного теплотою взаємин, який досить органічно узгоджується з відомим українським індивідуалізмом, відносною байдужістю до загальнодержавних інтересів. О. Донченко та Ю. Романенко характеризують український індивідуалізм навіть як антидержавний, що проявляється у внутрішньому аспекті у вигляді неприйняття формально-інституційних відносин, передусім правових. У зовнішньому аспекті антидержавність пов'язана з «політичним інфантізмом правлячої страти українського соціуму». Наслідками першого є втеча до неформальних структур з їх груповим егоїзмом, корупція управлінського апарату, рішення якого несуть на собі відбитки кланових та групових інтересів, і врешті-решт делегітимація держави [3, с. 225 – 226].

Часто індивідуалізм українців в умовах пригнічення або дезорієнтації набував крайніх форм асоціального егоцентризму. «Зовнішній світ, який не стосується його безпосередніх потреб та інтересів, є нуль, чиста негоція, небуття» [3, с. 220]. Егоцентризм проявлявся в схильності до непокори, в анархічному індивідуалізмі з його проявами в різних формах опосередкованого потягу до особистої свободи, з відсутністю організації, стійкості та дисципліни. Ця риса є небезпечною для побудови державності. Вона разом з самопротиставленням себе іншим загалом не зорієнтована на створення суспільних зв'язків. В. Липинський свого часу охарактеризував це як «державну імпотенцію та якусь патологічну зненависть до самих себе і до власної держави» [6, с. 100]. Закономірно, що така «зненависть до самих себе» викликала тенденцію до поділу на «взаємно себе пожираючі політичні, конфесійні, філологічні» і т. п. групи, які розкладаються «до мінімальних сполучень по кілька одиниць» [6, с. 449].

Зосередженість на проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу, перевага власних інтересів над громадськими є джерелом постійної соціальної конфронтації, неможливості дійти згоди навіть у дуже відповідальні, переломні моменти. Серед негативних рис національного характеру виділялись взаємне непорозуміння, неузгодженість між словом і ділом, відсутність чіткої визначеності, мрійливість, імпульсивність, чинопоклонництво. «Навіть носії високої національної

самосвідомості, котрі за будь-яких обставин говорили: «Ми – українці», не солідаризувалися зі спільнотою. Україні як єдиній спільноті завжди бракувало «Мипочуття». Маргінальним існуванням і боротьбою за своє маленьке амбіційне «я» вирізнялися різні табори: українські революціонери (І. Франко, В. Винниченко) і селянська маса, східна русифікована Україна і західна окциденталізована Україна, українська діаспора і територіальні оселенці нинішньої України. Кожен із них намагався бути українцем на свій кшталт і, обстоюючи істинність саме такого українства, забував про єдині інтереси» [3, с. 214 – 215].

Якщо на початку і під час виборчих кампаній у новітній історії України більшість патріотичних сил намагаються ототожнити себе з ідеєю національного відродження, свободи і справедливості, «приватизувати» для цього провідне місце, то після їх завершення відбувається диференціація на основі боротьби за «право власної репрезентації» зазначених цінностей. Іншими словами, активні намагання реалізувати задекларовані раніш політичні обіцянки виявляються, як це часто буває, тільки бажанням ствердити себе. Саме тому діалоги між партіями до цього часу ведуться не у сфері конструктивної співпраці в галузі державотворення, а у сфері з'ясування особистісних пріоритетів. «Кожен, хто мав щось спільне з організаційними зусиллями у нас, – пише відомий український поет, публіцист, культуролог й історіософ Є. Маланюк, – добре знає, що то є створити ідеологічно-моральну чи світоглядно-культурну єдність з семи, п'яти і навіть трьох земляків» [7, с. 184].

Видатний культурно-освітній діяч, письменник і публіцист Б. Грінченко додає: «всій нашій діяльності шкодить одна велика страшена вада: наша несолідарність, наше невміння задля інтересів громадських зректися інтересів вузьких, особистих... Ще з давніх-давен українсько-руське громадянство мало знало, що таке йти вкупі. Поруч з І. Виговським стоїть Пушкар, поруч з Дорошенком стоять Многогрішний та Ханенко, не кажучи вже про Брюховецьких, Адамовичів, Лісовських. І кожен з тих згаданих веде за собою якусь частку України... Минуле не минається дурно сьогочасному. Воно залишає наслідки навіки. І ми бачимо, що й тепер, як і тоді, ми не знаємо, що то значить – йти в купі...» [1, с. 46 – 47, 125].

«Компромісним варіантом між егоцентризмом і формами колективної взаємодії, – вважає сучасний дослідник О. Смука, – є свободолюбство і гуманізм, який визначає тільки такі способи соціальної організації, що ґрунтуються на принципах

добровільності і ні в чому не обмежують свободи волі. Сильний вольовий елемент ментальності українців колись породив інститут козацтва... Звідси неприйнятні осуд будь-яких актів насильства... Проте чимало дослідників українського етносу наголошують на недостатньо розвинутій соціальній волі. Перевага емоційності, споглядальності, мрійливості над волею в характері українця часто призводили до того, що поставлені цілі не були досягнуті, або реалізувались не так, як були задумані. Неадекватність вольової регуляції відображається і в упертості, яка проявляється у прагненні діяти по-своєму, всупереч розумним доказам чи порадам» [8].

Однак слід заважити на те, що характер українського етносу є синтезом декількох народів, що ускладнює чітке виділення етнічних компонентів його психіки. Він не може зводитись до якої-небудь однієї домінуючої риси і тому слід уникати акцентуації і абсолютизації в характеристиці національної психології народу, тих негативно оцінюваних нами психологічних рис, які є результатами адаптації до певних умов існування. До того ж, крім відносно сталих рис, у вдачі українців є й такі, що домінують у певний історичний період.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що, незважаючи на значну історичну заглибленість основних факторів, які формували ментальні особливості українців у минулому, можна побачити характерні їх прояви і в сучасних реаліях нашого життя. Дійсно така характерна риса як індивідуалізм не могла не вплинути на бажання українців продовжити власну державницьку традицію і в нові часи. Але прагнення самостійництва на початку минулого століття наштовхувалося на безлад перших спроб утілення української державності. Перевага емоційної складової в характері українців не давала можливості збагнути першочергові кроки до омріяної мети. Самозакоханість частини національно-демократичного політикуму щодо здобутої державності навіть досі стоїть на заваді прагматичному реалізму. Водночас усвідомлення відсутності того потрібного вольового, раціонального елемента в національному характері підживлювало страх залишитись наодинці з оточуючим світом і спонукало шукати підтримки ззовні чи то в східному, чи західному напрямку. Іншими словами, сучасна українська державність виникла як результат компромісу між внутрішнім бажанням самоствердитись у світі та прагненням позбавитись від зайвої залежності, зовнішньої опіки, у відсутності визначеної раціональної складової

державотворення, тримається на індивідуалізмі й самоврядності її одиниць, на усвідомленні переваги вибору над домінуванням права сильнішого.

Проте значною проблемою для України сьогодні є не тільки співіснування різних типів політичної культури, які несуть за собою різні світогляди, ментальні риси, але й домінування в сучасному управлінському середовищі світоглядної традиції, неприйнятної для українського державотворення. Така система поглядів сама по собі нічого не змінює, але критичне збільшення чисельної ваги або статусу її носіїв вносить дисбаланс в організацію життя будь-якої спільноти. Саме її прояви в різних сферах людського життя створюють кризу там, де ця світоглядна концепція «пускає корені». Носієм такої ідеології (або її ментальної складової) є частина управлінської та бізнесової еліти, яка в Україні переповнена іноетнічним компонентом.

Перспективи подальших розвідок. У подальших дослідженнях з цієї проблематики треба звернути увагу на іноетнічну складову українського національного характеру, що дасть змогу проаналізувати всі грані цього досить складного феномену і вийти на вищій рівень усвідомлення майбутніх перспектив суспільної організації українства.

Список використаних джерел

1. **Б. Грінченко – М. Драгоманов.** Діалоги про українську національну справу / упоряд. А. Жуковський. – К. : Ін-т української археографії НАНУ. – 1994. – Вип. 1 : Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні 19 – поч. 20 ст. – 286 с.
2. **Донцов, Д.** Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Мюнхен-Монтреаль : б. в., 1951. – 2-ге вид. – 341 с.
3. **Донченко, О.** Архетипи соціального життя і політика : Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення : монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
4. **Кульчицький, О.** Риси характерології українського народу / О. Кульчицький // Енциклопедія українознавства : у 2-х т. / під гол. ред. В. Кубійовича, З. Куделі. – Мюнхен–Нью-Йорк : Молоде життя, 1949. – Т. 1. – С. 708 – 718.
5. **Кучма, Л.** Украина – не Россия / Л. Кучма. – М. : Время, 2004. – 560 с.

6. **Липинський, В.** Листи до братів-хліборобів : Про ідею і організацію українського монархізму : писані 1991 – 1926 р. / В. Липинський. – Нью-Йорк : Булава, 1954. – 2-ге вид. – 470 с.

7. **Маланюк, Є.** Книга спостережень : проза / Е. Маланюк – Торонто : Гомін України, 1962. – 528 с.

8. **Смук, О. Т.** Ментальність українців як відображення духовного світу людини та соціальної спільноти / О. Т. Смук. – Режим доступу : www.socwd.uzhgorod.ua.

9. **Українська** державність у ХХ столітті : історико-політологічний аналіз / під ред. О. Дергачова. – К. : Політична думка, 1996. – Режим доступу : www.litopys.org.ua.

10. **Цимбалістий, Б.** Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа / відп. ред. В. Храмова. – К. : Освіта, 1978. – С. 66 – 96.

11. **Чижевський, Ю.** Нариси з історії філософії на Україні / Ю. Чижевський. – Нью-Йорк : б. в., 1991. – 175 с.